

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Валерій РАДУЛ (Кіровоград)

У статті пояснюються особливості професійної соціалізації особистості. Професійна соціалізація особистості розглядається як процес її адаптації до умов та особливостей професійного становлення.

В статье объясняются особенности профессиональной социализации личности. Профессиональная социализация личности рассматривается как процесс ее адаптации к условиям и особенностям профессионального становления.

Ключові слова: особистість, соціалізація, професійна соціалізація, соціально-професійне становлення.

Метою цієї статті є пояснення сутності та особливостей професійної соціалізації особистості. Пропонується розгляд таких завдань: 1) аналіз теоретичних особливостей соціалізації особистості; 2) зміст та характеристика поняття “професійна соціалізація особистості”; 3) роль і значення професійної соціалізації у соціально-професійному становленні особистості.

Ідеї антропологізації сучасної теорії й практики освіти, концепції соціалізації, виховання й розвитку особистості дитини знайшли свій розвиток в дослідженнях В.С.Біблера, Б.З.Вульфо́ва, В.В.Давидова, І.П.Іванова, Д.В.Колесова, В.М.Коро́това, В.В.Краєвського, О.М.Леонтьєва, А.В.Петровського, Д.Б.Ельконіна та інших.

Соціалізація особистості, що розглядається з точки зору опанування соціальним досвідом в умовах його цілеспрямованої, спеціалізованої організації (професійне навчання), виявляється як сукупність усіх освітніх впливів. Отже, соціалізація, з одного боку – в якості результату передбачає опанування людиною певними знаннями, зразками та моделями поведінки у відповідності із загальновизнаною системою цінностей, цим самим сприяючи інтеграції в суспільне життя. А з іншого боку – соціалізація об'єктивно обмежує перспективи становлення особистості, оскільки норми й правила, встановлені суспільством, освітні стандарти й інші “стримувачі” нівелюють її індивідуальні прояви.

Під соціалізацією розуміється процес включення зростаючої людини до суспільства дякуючи засвоєнню й відтворенню особистістю соціального досвіду, історично накопиченої культури. Цей вид діяльності і є власне кажучи об'єктом педагогічної науки.

Розгляд процесу соціалізації особистості не можливий без короткої характеристики самої особистості. Як зазначає Е.Е. Соколова, „...у сучасній світовій психології зустрічаються мінімум три різних за обсягом визначення особистості. З першої точки зору –

найрозповсюдженішою у світовій психології – особистість зівпадає з поняттям суб'єкта, тобто містить усі природні і соціальні особливості людини. ... Друге означення особистості – більш вузьке – містить тільки соціальні якості індивіда, що здобуваються ним в конкретно-історичній системі суспільних відношень” [9, с.83]. Третя точка зору, подана послідовниками школи О.М.Леонтьєва, уводить критерій зовнішньої та внутрішньої зумовленості поведінки та свідомості суб'єкта виступає у формі „зовнішньої детермінації” – зовнішньої стосовно людського глибиного екзистенційного Я, і зовсім інше – коли взаємини суб'єкта зі світом виходять на новий рівень регуляції – рівень самодетермінації. Згідно В.В. Петухову та В.В.Століну, у першому випадку потрібно говорити ще не про особистість, а про соціальний суб'єкт, у другому випадку про особистість”[9, с.84].

Розвиток адаптується у нищий (біологічний) рівень і тим більше не створює його знову. Процес розвитку полягає у новоутворенні, у якісній перебудові раніше існуючого, в результаті якої зміст біологічного досягає високого структурного й функціонального рівня, що було б неможливим на основі тільки природних процесів [2, с.117].

В контексті концепції інтегрально-соціальної природи (сутності) людини соціалізація з необхідністю постає як цілісний процес, специфічна функція і модальність людської сутності й результується у потенційній універсальності і багатоманітності людини. Механізмами соціалізації людини, що зростає є: здатність до ідентифікації (ототожнення) себе з іншими, що дозволяє виявляти і брати новий зміст від іншої (людини, групи, суспільства); здатність до індивідуалізації свого Я (відокремлення), що дозволяє робити даний зміст власне своїм – персоніфікованим у відповідності з рівнем розвитку своєї тілесності, когнітивності, емоційно-вольової сфери [11; 12].

Освітня діяльність (як і будь-яка інша людська діяльність) за своєю природою переважно комунікаційна, така, що містить обмін сутнісними смислами, духовними цінностями між людьми. Комунікація – умова існування людини, суспільства, особливий тип їх взаємодії, який утворюється в процесі розвитку культури у зв'язку з необхідністю передачі інформації в часові і просторі з допомогою особливих знакових систем.

В освітньому процесі структурними складовими є викладач (суб'єкт, фахівець з певної галузі, який знає всі особливості навчального предмета і який на практиці може користуватися спеціальними знаннями), навчальна дисципліна (сукупність теоретичних та практичних уявлень про об'єктивні закономірності оточуючої дійсності в рамках певної науки) і студент (суб'єкт, зацікавлений в отриманні теоретичних знань та практичних умінь у певній галузі науки чи техніки).

В процесі навчання передається не тільки інформація про предмет, але і певні ціннісні, морально-етичні та інші установки, які сприяють формуванню особистості та соціалізації студента.

Відомий дослідник В. Т. Лисовський зазначає, що «перегляд цілей вищої освіти передбачає висунення на перший план головними завданнями вищого навчального закладу завдання щодо реалізації потреби особистості в інтелектуальному, культурному та моральному розвитку, створення умов для професійного зростання та удосконалення [5].

Важливу роль для інтеграції індивіда в соціум має соціальна компетентність. Англійський дослідник Дж. Равен визначив соціальну компетентність як «специфічну здібність ефективного виконання конкретних дій в предметній галузі, включаючи вузькопредметні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, розуміння відповідальності за свої дії [10, с.29]. Соціальна компетентність особистості формується в процесі соціалізації, результатом якої є формування особистості, яка володіє певним набором знань, умінь, зразків поведінки, що дозволяє їй успішно адаптуватися в суспільстві. Наприклад, В. Хутмахер наводить прийняте Радою Європи визначення ряду ключових компетенцій, якими «повинні бути озброєні молоді європейці». Серед них: «... політичні та соціальні компетенції, такі як здатність приймати відповідальність, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти ненасильницьки, брати участь у підтримці й покращенні демократичних інститутів [10, с. 27].

Професійний, акмеологічний простори розвиваються лише як суб'єктні новоутворення в ситсемі акмеологічних континуумів, таких як „суб'єкт – саморозвиток – середовище”, „ суб'єкт – діяльність – середовище”, „ середовище – вплив – суб'єкт”, розвиваючись суб'єктом, у суб'єкті й розвиваючи самого себе [4].

Узагальнюючи вищезгадане під професійною соціалізацією особистості розуміємо процес її адаптації до умов та особливостей професійного становлення. Професійна соціалізація особистості визначається інтенсивністю, глибиною та розмаїттям взаємозв'язків.

Задоволеність розуміється як соціально-психологічне відношення, вона виражає ступінь співвіднесення людиною своїх актуальних можливостей та потенційних, свого актуального рівня розвитку із вимогами середовища. Згідно багатьох досліджень задоволеність працею, собою та життям є критеріальним показником професійної соціалізації. Разом з цим міра задоволеності або ж незадоволеності є рушійною силою професійної соціалізації.

У процесі професійної соціалізації найбільше зазнають змін такі параметри самоактуалізації, як контактність, креативність, гнучкість –

усі мають тенденцію до зниження. Крім того, знижується й показник шкали підтримки, що свідчить про посилення залежності, конформності. Спрямованості на інших, орієнтації на соціальні норми. Тобто, професійна соціалізація педагога має свою специфіку, яка виявляється перш за все у зниженні самоактуалізації й посиленні просоціальності.

У процесі професійної соціалізації змінюється система пріоритетів: від взаємин з учнями, потім – з колегами, до самоактуалізації. У період зрілості самоактуалізація й задоволеність особистості найбільш інтегровані.

Педагогіку, навідміну специфічній рефлексії самосвідомості в психології, цікавлять саме ті характеристики діяльності вчителя, які „виводять” його за межі конкретно-практичного діяння. Тут педагог виходить за межі безпосередніх діяльнісних основ своєї праці: методики, педагогічні технології – але шукає для них особистісноорієнтовані, укорінені в культурі основи. При цьому він виходить із соціокультурного призначення діяльності вчителя. У цьому плані нас цікавить зміст самосвідомості педагога, взятий в його соціокультурному вимірюванні, коли педагог постає не тільки як виконавець інституціональних вимог, але як особистість, здатна усвідомити свою самість, самовизначитися стосовно інших й визначити себе, свій професійний та особистісний вибір у більш широкому культурному горизонті. Тому в питанні про формування професійної самосвідомості для майбутнього вчителя особливо значущою є позиція, висловлена філософом В.С. Біблером, який стверджує, що коли постає проблема особистості, її самодетермінації, то „лише виходячи за межі психології свідомості, у сферу духа, можливо вловити „невирішене ядро” особистості, здатної самовизначати й вирішувати власну долю, власний характер” А тому „лише у феноменах культури закладена свобода самодетермінації нашої свідомості, наших вчинків – нашого духовного й дієвого життя” [3, с. 325-326].

Соціокультурний характер педагогічного життя об’єктивно не дозволяє вчителю замкнутися на його професійно-діяльнісних завданнях. Світоглядна позиція, що формується в реальній діяльності й рефлексія на ті проблемні ситуації, що виникають у цій діяльності приводять до усвідомлення себе не тільки як предметника однобічно спрямованого у своєму розвитку професіонала, а як цілісної особистості, готової й здатної до різнобічного опанування й багатоманітному ставленню до природного і соціального світу, тобто усвідомленню себе як суб’єкта й представника культури.

Цілісність, якою оволодіває вчитель є необхідною вже в силу своєї професійної спрямованості. Виконуючи соціально задану спільну діяльність, вчитель як цілісна особистість обов’язково розширює

діапазон взаємозв'язків із соціальним життям, традиціями й культурними нормами і нарешті, значно широко – із багатоманітним світом культури людства, наближуючи й реалізуючи свою діяльність у її загальному змісті. Вчитель як цілісна особистість прагне до універсалізації свого духовного досвіду. Тобто, він вступає у сферу загальної праці.

Необхідно зазначити, що у науковій літературі взаємодія розглядається найбільш часто у контексті спілкування і як спілкування. І поняття взаємодія та спілкування використовуються як взаємодоповнювальні. При цьому взаємодія характеризується як „гранично загальна характеристика спілкування [7, с. 247]. „У структурі спілкування можна розрізняти, – зазначає Б.Д.Паригін, – наступні основні аспекти, які характеризують взаємодію як процес: а) сукупної, кооперативної діяльності; б) інформаційного зв'язку; в) взаємовпливу; г) взаємовідносин; д) взаєморозуміння. Вся структура спілкування як процесу взаємодії повинна розглядатися історично і у динаміці, [7, с. 250].

Сам феномен взаємодії у соціальному світі доцільно розуміти як особливий стан, що передбачає відповідну позицію-диспозицію взаємодіючих суб'єктів (які постійно включені у взаємодію, тому що „... ми ніколи не маємо справу з речами в собі, тобто з речами мимо взаємодії” [6, с. 140] аб суб'єкт-об'єктів і їх множинними характеристиками, і одночасно складний процес дії – руху.

Близьким за змістом до поняття „професійне становлення” є поняття „професійний розвиток”, сутністю якого є закономірна зміна індивіда та особистості в ході професійної діяльності. Це процес, який характеризується кількісними, якісними й структурними перетвореннями, які забезпечують нормальне функціонування людини як суб'єкта праці. Ідентифікація особистості з професією передбачає таке злиття життя професіонала з його діяльністю, при якому здобуті ним типові риси починають проявлятися в усіх інших сферах життєдіяльності й визначають його ставлення до дійсності в цілому.

Загальнометодологічний розгляд професійного самовизначення особистості подано в працях К. О. Абульханової-Славської, Л. І. Анциферової, Л. І. Божович, М. Р. Гінзбург, В. О. Петровського, С. Л. Рубінштейна тощо.

Обираючи професію, людина значною мірою обирає життєвий шлях та стиль життя. Вибір професії визначає й місце проживання, і рівень матеріального статку, і ступінь свободи для творчості. А від успішності професійної кар'єри залежить рівень задоволення життям в цілому (Р. Л. Кричевський, О. В. Москаленко).

Отже, по – перше, професійне самовизначення є складовою частиною особистісного самовизначення, по – друге, професійне та

особистісне самовизначення нерозривно пов'язані і взаємодіють одне з одним. В умовах сьогодення виділяють два основних підходи до проблеми професійного самовизначення. В одному випадку (І. В. Кузнєцова, А. М. Кухарчук, А. Б. Ценціпер, Г. П. Ніков, В. Ф. Сафін та інші) під професійним самовизначенням розуміється вибір професії. З позицій іншого підходу, якого притримуються (К. М. Гуревич, Є. А. Климов, Т. В. Кудрявцев, А. В. Сухарев, П. А. Завір), під професійним самовизначенням розуміють одну із форм самовизначення особистості в цілому.

В цьому напрямку актуальними стають професійна самоактуалізація, самореалізація, саморегуляція, самоефективність, а в загальному плані вся професійна самосвідомість.

Саморегуляція – це одна із важливих характеристик людської особистості, яка впливає на поведінку (за А. Бандурою) [1, с. 55-60]. В рамках реціпрокного (взаємного) детермінізму люди реактивно намагаються зменшити розбіжності між своїми досягненнями та своєю метою і знищивши цю розбіжність, про активно ставлять перед собою нові, більш високі цілі. „Люди спонукають себе до дії й управляють власними діями з допомогою проактивного керівництва, встановлюючи для себе цілі, які створюють стан нерівноваги, а потім мобілізуючи свої здібності та зусилля на основі попередніх оцінок того, що потрібно для досягнення мети” [1, с. 63].

Самоефективність визначається як „переконавання людини стосовно її здібностей керувати подіями, які впливають на її життя” [1, с. 175]. Наші дії в конкретній ситуації залежать від взаємного впливу оточуючого середовища та нашої свідомості, особливо від свідомих процесів, пов'язаних з переконаваннями, що ми можемо чи не можемо здійснити деякі дії, необхідні для того, щоб змінити ситуацію в кращий для нас бік. А. Бандура назвав ці очікування самоефективністю. На його думку, сила, яка керує людиною, перебуває не у зовнішньому стосовно неї середовищі. Вона формується на базі взаємодії її з оточуючим середовищем, її власної поведінки та особливостей її особистості. Само ефективність є важливою особистісною характеристикою і у поєднанні з конкретними цілями та знанням про те, що потрібно робити, може суттєво впливати на майбутню поведінку.

Часто у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя домінують цілі і завдання нормативного плану. Тобто, майбутній вчитель сьогодні не стільки пізнає педагогічну професію у її змістовому визначенні, скільки визнає про неї.

Цікавим є твердження В.Франкла про значення освіти з погляду подолання екзистенційного вакууму й повною мірою справедливе стосовно професійної освіти педагогів: „... освіта не повинна

обмежуватися й задовільнятися передачею традицій та знань, вона повинна удосконалювати здатність людини відшукувати ті унікальні смисли, яких не торкнувся розпад універсальних цінностей... Отже, освіта повинна давати людині засоби для виявлення смислів. Замість цього, освіта часто сприяє екзистенційному вакууму. Відчуття порожнечі й беззмістовності в студентів часто посилюється через те, як їм подаються досягнення науки... „ [13, с. 309-310].

Професійна діяльність є особливою диференційованою соціально значущою діяльністю, яка потребує від людини відповідних знань, умінь та навичок й відповідних особистісних якостей. Професійний розвиток передбачає досягнення й поглиблення професіоналізму. Професіоналізм – це якісна характеристика фахівця, що визначає міру володіння ним знаннями, уміннями й навичками професійної сфери, а також наявність відповідної ефективності системи ціннісних орієнтацій, що регулюють моральний аспект професійної діяльності. Відбувається розвиток “Я-концепції”, що є стійкою, усвідомленою неповторною системою уявлень суб’єкта про самого себе, на основі чого формуються особистісно-професійні стандарти, програми розвитку, побудови продуктивної системи професійних взаємодій та взаємин

Концепції професійного розвитку можуть бути розділеними на три основні групи: структурні, мотиваційні та індивідуальні [14]. Центральна ідея структурних теорій полягає у тому, що й професійний розвиток, й професійна поведінка змінюються на різних етапах життя в різних умовах (С. Аксельрод, Є. Гензберг, В. Гинзбург, Д. Міллер, Д. Сьюпер, Д. Херм та інші). Д. Сьюпер, зокрема, пропонує схему професійного розвитку, в якій підкреслюється нерівномірність розвитку особистості в професії, виокремлюються загальні напрямки та етапи професійного шляху, аналізуються вікові зміни ефективності професійної діяльності. Ця схема містить кілька стадій: 1) „стадія зростання” – розвиток інтересів, здібностей тощо (10 – 14 років); 2) „стадія розвідки” – здійснення професійного вибору (15 – 24 роки); 3) „стадія утвердження” – пошук „своєї” діяльності, закріплення позицій в професії (25 – 44 роки); 4) „стадія збереження” – прагнення утримати свій стан (45 – 64 роки); 5) „стадія спадання” – спадіння в роботі або її припинення (понад 65 років).

Для представників мотиваційних теорій (В. Врум, А. Маслоу, Ф. Херуберг, Є.Роу та інші) характерним є прагнення виявити внутрішні сили особистості, які спонукають її до відповідного типу професійної поведінки і діяльності. В них виділяється активність суб’єкта діяльності, його цілісність, необхідність співвіднесення зовнішніх впливів з внутрішніми умовами. Є. Роу, зокрема, відмічає значущість для самовизначення стійких особливостей мотиваційно-потребнісної сфери,

а зрілість інтересів, усвідомленість цілей та сила мотивації розглядаються як основні компоненти, які необхідні для успішності вибору професії.

Теорії „індивідуальності” трактують професійний розвиток як процес формування й закріплення саморозуміння, а професійний вибір як спробу реалізувати свою „Я – концепцію”.

Ці теорії подані у працях К. Роджерса, Д. Сьюпера, Л. Тайлера, Д. Тідемана, Д. Холланда та інших дослідників. Однією із найбільш цікавих та прогресивних вважається концепція „професійної зрілості” Д. Сьюпера [8], де вибір професії є подією, але сам процес професійного самовизначення (побудови кар’єри) визначається як постійно змінювані вибори, в основі яких знаходиться „Я – концепція” особистості – відносно цілісне утворення, яке постійно змінюється в міру дорослішання людини.

Палітра оцінок, поглядів, підходів, концепцій соціалізації достатньо різноманітна. Але дати вичерпну відповідь на існуючі питання, які й становлять проблему соціалізації (зокрема професійної) людини, можна тільки на шляхах інтеграції наукового знання і цілісного підходу до дитини, а також при орієнтації на гуманізацію самої освіти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бандура, А. Принципы социального научения / А. Бандура // Современная зарубежная социальная психология / под ред. Г. М. Андреевой. – М., 1984.
2. Батенин, С.С. Человек в его истории / С. С. Батенин. –Л.: Наука, 1976.
3. Библер, В.С. От наукоучения – к логике культуры / В.С.Библер. – М. 1991.
4. Деркач, А.А. Акмеология: Учеб. пособие / А.А.Деркач, В.Г.Зазыкин. – СПб.: Питер, 2003.
5. Лисовский, В. Т. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / В. Т. Лисовский . – М. : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 2001. – 144 с.
6. Мамардашвили, М.К. Картезианские вариации / М.К. Мамардашвили. – М., 1997 .
7. Парыгин, Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М., 1971.
8. Пряжников, Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М. : Воронеж, 1996. – 256 с.]
9. Соколова, Е.Е. Идеи А.Н. Леонтьева и его школы о поступке как единице анализа личности в их значении для исторической психологии / Е.Е. Соколова // Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии. – М., 1999.
10. Филатова, М. Н. Конструирование социокультурной среды вуза в контексте реализации компетентностного подхода в образовании / М. Н. Филатова / Рос. гос. ун-т фенти и газа им. И. М. Губкина. – М. : МАКС Пресс, 2008. – 290с .
11. Филиппова, Л.В. Социализация личности и педагогическая деятельность общества: Дис. ... канд.филос. наук/ Л. В. Филиппова . – Пермь, 1985;
12. Филиппова, Л.В. Философско-педагогические основы валеологии/ Л. В. Филиппова. – Н.Новгород, 2000.
13. Франкл, В. Человек в поисках смысла / В.Франкл. – М., 1990 .

14. Шавир, П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – Тюмень, 1980. – 87 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Радул Валерій Вікторович – доктор педагогічних наук, професор, завідуючий кафедрою педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження особливостей соціально-професійного розвитку особистості.